



Znanstvena vrijednost metafizičke spoznaje.

Dr. S. Zimmermann

I. Kant i metafizika.

1. Analizujući pojam spoznaje nailazimo na prve one difference, koje stvaraju fundamentalna stanovišta za sustavno izgradjivanje filozofijskih nazora. Evo što mislim reći. Spoznaja nije samo kompleks misaonih činitbi, njezin specifičnik prema mišljenju sastoji u snošaju s nekim objektom.¹ Spoznaja dakle (po svom pojmu) izriče snošaj misaone strukture s objektom. Iz tog snošaja izvire alternativa: ili se misaona struktura u svojoj djelatnosti ravna prema predmetu i raznim njegovim određenjima, ili je spoznajni predmet ovisan o subjektivnim zakonima mišljenja. Odgovor na ovu alternativu reprezentira u klasičnoj filozofiji peripatetičko-skolastički objektivizam i Kantov subjektivizam (antropologizam). Po skolastičkoj nauci imade ljudska spoznaja objektivnu vrijednost u toliko i zato, jer izriče nešto, čemu pripada o samom spoznanju neovisni bitak; dočim po Kantovom nazoru sačinjavaju objektivnost spoznaje neki momenti (= apriorni oblici) u samom spoznajnom faktoru. Pitanje o snošaju između spoznajnog subjekta i objekta jest dakle meritorno za razliku Kantovog i skolastičkog naučanja o istinitosti ljudske spoznaje uopće. Ali otuda se polazi i dalje. Ako po Kantovoj nauci o strukturi mišljenja moramo spoznajne objekte ograničiti na empiričko područje, onda valja reći, da Kant zabacuje metafizičku spoznaju. Bude li se pako ispostavilo, da predmet spoznaje, kako ga skolastika shvaća, nije vezan na osjetno-iskustvena obilježja, onda metafizička spoznaja nije manje vrijednosti nego i empirička. Ovaj ćemo problem nastojati ovdje riješiti time da odgovorimo na pitanje o strukturi i objektu ljudskog mišljenja.

¹ Aicher, Kants Begriff der Erkenntnis verglichen mit dem des Aristoteles (Brln. 1907.) 107 sq.

2. U općoj karakterizaciji znanstvene spoznaje podudara se Kantovo mišljenje sa skolastičkim (odnosno Aristotelovim). Pojam znanosti u glavnom izriče neko znanje, a znanje se opet razlikuje od pukog mnijenja i uvjerenja. Ova se tri duševna stanja razlikuju po stepenu svoje vrijednosti u toliko, što je mnijenje problematične vrijednosti (u objektivnom pogledu), a subjektivno ne zadovoljava i ne umiruje; uvjerenje znači (u subjektivnom smislu) asertorno pristajanje, koje nema objektivne vrijednosti, a znanje je apodiktičko u subjektivnom i objektivnom smislu. Uvjerenje ili subjektivno pristajanje vrijedi samo za pojedinca, dočim znanje involvira objektivnu sigurnost, koja za svakoga vrijedi.²

Ali znanost nije suma ili jednostavni agregat raznih spoznaja; znanost je takovo znanje, kojim nastojimo protumačiti neku stvar. To će reći, znanost mora okupiti činjenice, potražiti im svezu, sva pitanja logički poredati i obrazlagati, te napokon sve ovo svesti u jedinstvenu cjelotu, koja nam otkrije predmet u njegovoj biti i uzročnim svezama. Znanstveno je dakle znanje ili tumačenje plod obrazloženja, pa zato se u formalnom pogledu traži, da znanost bude sustavna cjelina znanja.³

Budući da znanost mora svoj predmet tumačiti odnosno obrazlagati, zato sačinjavaju znanost samo takovi sudovi, koji su nužni ili objektivno istiniti. Otuda opet slijedi, da nužni sudovi imaju i općenitu vrijednost, tako da ne može biti nužnih spoznaja, koje nebi imale općenu vrijednost. Dotuda se slažu Aristotel i Kant, te bi u duhu obih umnika zajednička definicija znanosti mogla glasiti: takovo (sigurno) znanje, koje je sustavno t. j. obrazloženo ili nužno (i po tom općenito).

Sad nastaje glavno pitanje: do česa stoji nužnost znanstvenog znanja? U odgovoru na ovo pitanje razilazi se Kantov i Aristotelov nazor o vrijednosti i zadaći znanstvene spoznaje. Zamjećivanje činjenica posve je kontingentne vrijednosti tj. mi znademo iz opažanja da nešto jest, ali otuda nemamo razloga uzeti, da tako mora biti ili da nebi moglo drukčije biti. Isto tako su opažene činjenice pojedinačne i odijeljene, te njihovo

² „Large accipit (naime Aristotel) scientiam pro qualibet certitudinali cognitione“, Thomas, Post. Anal. I, l. 7.; isp. Kant, Logik, Einleitung IX.

³ „Scientia est conclusionum et intellectus principiorum“ (l. c.); isp. Kant, Logik (II. Allgemeine Methodenlehre § 95).

sabiranje nikad ne može dostići neograničene općenitosti. Otuda slijedi, da se nužnost i općenitost znanstvene spoznaje ne osniva na osjetnom zamjećivanju ili, kako Kant kaže, na aposteriornoj spoznaji, u koliko nastaje aficiranjem spoznajnog subjekta. Otkuda dakle ta nužnost i općenitost?

Kantovo ćemo mišljenje o tom pitanju naći vrlo koncizno izraženo, ako pročitamo Prolegomena §. 20., 21. i 22. Tu je povučena točna granica između zamjetbenih i iskustvenih (znanstvenih) sudova. Ako jednu zamjetbu (Wahrnehmung, perceptio) stavimo u svezu s drugom kojom zamjetbom, pa ih tako u svijesti našoj spojimo, nastati će zamjetbeni sud, koji imade samo subjektivnu vrijednost za individualnu našu svijest. Za iskustvo dakle nije dostatno, da u svijesti samo spojimo neke zamjetbe, jer otuda još neće nastati nužnost i općenitost, koja sudu podaje objektivnu ili iskustvenu vrijednost. Da uzmogne iz zamjećivanja nastati iskustvo (općenita i nužna spoznaja), treba da perceptivnu gradju supsumiramo pod jedan pojam, koji određuje formu sudjenja obzirom na postojeće zamjetbe tj. koji zamjetbenom sudu podaje općenitost i nužnost. Takav pojam jest čisti razumni pojam a priori, koji određuje način, kako od predočavanja nastaju iskustveni sudovi. Tako npr. kad gledamo gdje sunčano svjetlo ogrijava kamen, onda smo u ovom rijeku supsumirali zamjetbe pod razumni pojam uzroka, koji nužno spaja predodžbu sunčanog svjetla s ugrijanjem kamena. Sintetički ovaj sud nužno postaje općenite vrijednosti i po tom objektivna, tako od zamjećivanja nastane iskustvo.

Iz svega toga proizlazi 1. da se nužnost sudova osniva na apriornim pojmovima; 2. da karakter nužnosti pretvara zamjetbene sudove u iskustvene i time im podaje objektivnu vrijednost. Na ove dvije točke ima se svesti fundamentalna opreka između Aristotela i Kanta pogledom na shvaćanje o vrijednosti i zadaći znanstvene spoznaje. Dok naime Kant iz subjektivne strukture razumnog poimanja izvodi nužnost sudova, a otuda opet njihovu objektivnost, Aristotel ide upravo obrnutim putem: objektivna vrijednost sudova podaje im karakter nužnosti, a otuda nastaje u nama sigurno znanje. Po Aristotelovom nazoru dobivaju naši sudovi samo onda karakter nužnosti, ako adekvatno ili savršeno upoznamo neki predmet. Nužnost se osniva na savršenoj spoznaji, a to je onda kad znademo odgo-

voriti: zašto je neka stvar upravo tako, a nije drukčije. To pako znači, da se za savršenu spoznaju traži poznavanje stvarnih razloga tj. da nije dosta samo sa sigurnošću dokazati, da jest (*ἔστι*) neka stvar, već treba dokazati, da tako mora biti (*διδότω*) ili da drukčije ne može biti. Drugim riječima, logička nužnost (sa *ἔστι* — dokazivanjem) ne znači još savršenu spoznaju; takova spoznaja nastaje istom onda, kad smo (sa *διδότω* — dokazivanjem) otkrili ontološke principe dotične stvari. Zato Aristotel i kaže, da potpuno poznajemo predmet, kad mu znamo navesti uzroke.⁴

Koja je dakle razlika između Aristotela i Kanta u pitanju o vrijednosti znanstvene spoznaje? Obojica kažu, da znanstvena spoznaja mora biti nužna (objektivno istinita), ali se razilaze u pitanju o adekvatnom razlogu te nužnosti. Kant stavlja taj razlog u misaoni subjekat, dočim ga Aristotel nalazi u predmetu spoznaje. Mi ćemo imati prilike vidjeti, da je *πρῶτον φεῦδος* Kantovog umovanja upravo to, što nije ispitivao snošaj sudova s njihovim objektom, pa zato će nam istraživanje spoznajnog objekta utvrditi Aristotelovu (skolastičku) nauku o vrijednosti znanstvene (a po tom i metafizičke) spoznaje. Ali za sada još ostanimo kod Kanta.

3. Rekosmo da se po Kantovom nazoru nužnost sudova osniva na apriornim pojmovima (kategorijama); pak ćemo zato sada ogledati, kako Kant shvaća subjektivnu strukturu razumne spoznaje.

⁴ *Ἐπίστασθαι δὲ οἴομεθ' ἕκαστον ἁπλῶς, ἀλλὰ μὴ τὸν σοφιστικὸν τρόπον τὸν κατὰ συμβεβηκός, διὰ τὴν τ' αἰτίαν οἴομεθα γινώσκειν δι' ἣν τὸ πρᾶγμα ἴσται, οὐ κεῖνον αἰτία ἐστὶ, καὶ μὴ ἐνδέχεσθαι τοῦτ' ἄλλως ἔχειν* (I. Post. Anal. c. 2.). Sv. Toma tumači ove riječi ovako: „Considerandum est quod scire aliquid, hoc est perfecte apprehendere ipsius veritatem. Eadem enim sunt principia esse rei et veritatis ipsius. Oportet autem scientem, si est perfecte cognoscens, quod cognoscat causam rei scitae. Si autem cognosceret causam tantum, nondum cognosceret effectum in actu, quod non est scire simpliciter, sed virtute tantum, quod est scire secundum quid et quasi per accidens. Et ideo oportet scientem simpliciter cognoscere etiam applicationem causae ad effectum. Quia vero scientia est etiam certa cognitio rei, quod autem contingit aliter se habere, non potest aliquis per certitudinem cognoscere, ideo oportet ulterius, quod id quod scitur, non possit aliter se habere. Quia ergo scientia est perfecta cognitio, ideo dicit: „Cum causam arbitramur cognoscere“. Quia vera est actualis cognitio, per quam scimus simpliciter, addit: „Et quoniam illius causa“. Quia vero est certa cognitio subdit „et non est contingere aliter se habere“; ib. i. 4.

»Tri su subjektivna spoznajna izvora, na kojima se osniva mogućnost iskustva uopće i spoznaja predmeta: osjetnost, uobrazilja i apercepcija.«⁵ U osjetnosti zamjećujemo pojave, uobrazilja sve pomisli udružuje i reproducira, dočim apercepcija omogućuje rekogniciju tj. svijest o istovjetnosti reproduciranih pomisli s pojavama. Objektivna vrijednost pojavá izvire u kategorijama, pa zato su kategorije adekvatni princip za spoznajnu objektivnost (općenitost i nužnost).

Osjetnost znači sposobnost (receptivnost) primati pomisli na onaj način, kako nas predmeti aficiraju.⁶ Kant priznaje kaošto i Aristotel trpnu stranu osjećajnog subjekta, samo je velika razlika u tom, što po Aristotelovom nazoru realni predmeti aficiraju osjetilnu našu moć (odnosno determiniraju zamjetbeni sadržaj), dočim se prema cjelokupnom Kantovom shvaćanju ne može ustanoviti, koji su to predmeti osjetnog našeg zamjećivanja i kako oni aficiraju osjetila. Pita se naime: jeli afekciju proizvode realni (transsubjektivni, svijest našu transcendentni) predmeti (Dinge an sich) ili empirički predmeti? Ali o stvarima, koliko su o svijesti našoj neovisne, ne možemo po Kantovoj nauci uopće što god znati, a empirički predmeti ne mogu nas opet aficirati, jer oni tek nastaju pretpostavivši golemi produkt aficiranja, a to je oćut (Empfindung). Svi oćuti sačinjavaju neodredjenu gradju ili materiju spoznaje, koju subjektivni faktori moraju oblikovati.⁷ Kako?

Kad (izvanjskim ili usebnim osjetilom) zamjetimo neki predmet, možemo ga zamijetiti jedino u prostorno-vremenskom obliku. Prostor i vrijeme su dakle prvi oblici, koje ne primamo osjetilnim putem (kao oćute), oni su neovisni o iskustvenoj gradji, te su upravo uvjet za mogućnost predoćavanja tj. prostor i vrijeme su apriorni oblici. Ali premda pomoću prostora i vremena od zamjećenih sadržaja (= oćuta) nastaju u svijesti gotove predodžbe (Anschauungen), ipak smo time još na niskom stepenu spoznaje. Prostorno-vremensko oblikovanje nije drugo nego stavljanje pojedinaćnih pomisli u neki

⁵ K. č. u. (Reclam) 127.

⁶ ib. 48.

⁷ Ovdje već ulaze u Kantov sistem Aristotelovi pojmovi o materijalnoj formi.

poredak; ali taj je poredak ipak tako mnogostručan, da se osim njega za potpunu spoznaju iziskuje još neka spojitba (sinteza) ili ujedinitba.⁸

Ona moć, koja proizvodi sintezu mnogostručnosti tj. koja stvara jedinstvo u mnogostručnosti, zove se uobrazilja. Njoj pripada posredna uloga između osjetnosti i razuma.⁹ Ova sinteza mnogostručnosti prolazi različite faze. Prije svega moramo mnogostručni sadržaj potpuno i pravou shvatiti; to je »sinteza aprehenzije u predočavanju.«¹⁰ Pomoću ove sinteze nastaje prostorno-vremenski oblik. Ali ovom sintezom još uvijek nijesmo dalje došli od pojedinačne pomisli ili predodžbe.¹¹ Kad bi u našoj svijesti slijedila jedna pomisao za drugom, tako da prediduća uvijek iščezne, onda nebi moguća bila spoznaja; pa zato se iziskuje »sinteza reprodukcije«,¹² koja vraća u svijest prijašnje pomisli. Ali naše se pomisli ne vraćaju samo po slučajnim nekim pravilima asocijacije (npr. po sličnosti), već postoji i neka nužnost u tom reproduciranju. Razlog ove nužne spojenosti pomisli nalazi se u samim pojavama, te je ujedno razlog za zakonitost našeg pomišljanja. Ovo objektivno pravilo zove Kant »afinitet mnogostručnih sadržaja«. ¹³ Sada dolazi sinteza na treći stepen. Samo reproduciranje pomisli bilo bi bez svrhe, kad mi ne bismo u reproduciranoj pomisli iznova prepoznali prijašnje pomisli. Ali nije dosta da samo prepoznamo prijašnju pomisao u reproduciranom otisku, mi treba da upoznamo i primjenljivost otprije stečenog pojma na sadašnju predodžbu. Ovo je sinteza »rekognicije u pojmu.«¹⁴

Kako je moguća rekognicija tj. kako je moguće prepoznati istovetnost pomisli, koje su u vremenskom razmaku? Očito

⁸ K. č. u. 94. Ako su spojene pomisli aposteriorne (iz iskustva), onda je takova sinteza empirička; a čista sinteza spaja aprioruu mnogostručnost (n. pr. ako uzmemo prostor i vrijeme kao predmet refleksije).

⁹ ib. 95. U Aristotelovoj psihologiji uobrazilja također posreduje između osjetnosti i razuma, ali samo kao causa instrumentalis, kojom se razum služi, kad iz osjetnih sadržaja odmišlja (apstrahira) pojmove.

¹⁰ K. č. u. 115.

¹¹ Pomisao (pojedinačna) ili predodžba znači zamjećeni sadržaj (= oćut) u prostorno-vremenskom obliku.

¹² K. č. u. 116 sq.

¹³ ib. 125.

¹⁴ ib. 118.

je, da mogućnost rekognicije pretpostavlja svijest, koja uza svu izmjenu pomisli ostaje sama sobom istovetna. Ova svijest nije empirička (u kojoj se izmjenjuju pomisli), već »transcendentalna«. ¹⁵ Prema tome je transcendentalna svijest ili »apercepcija« zadnji uvjet za jedinstvo naše spoznaje. Ova »čista« ili »izvorna« apercepcija dolazi do izražaja u rijeku »ja mislim«, jer u svezi s ovim »ja mislim« postaju sve pomisli doista moje pomisli. ¹⁶

Sad nastaje pitanje: kako uopće mogu pomisli (predodžbe) ući u čistu (transcendentalnu) svijest? Za tu mogućnost treba pretpostaviti, da pomisli već unapred odgovaraju pravilima i zakonima čiste svijesti. Ovi se zakoni čiste svijesti zovu kategorije, te nijesu drugo nego razni načini, kojima se pomisli u svijesti ujediniuju ¹⁷ Budući da su kategorije ujedinitbene funkcije mišljenja, a sve se jedinstvo osniva na transcendentalnoj apercepciji, zato i kategorije imaju svoj izvor u ovoj transcendentalnoj apercepciji. Kao što bez prostora i vremena nebi moguća bila nikoja pojedinačna pomisao (predodžba), tako i vrijednost kategorijâ sastoji u tom, da se po njima moraju sve pomisli spajati u sudove ili pojmove o predmetima. Bez kategorijalnog spajanja ili oblikovanja ne može ništa postati predmetom svijesti naše. Prije dakle negoli osjetne pojave postanu predmet svijesti, treba da ih uobrazilja spoji prema kategorijalnim oblicima. Uobrazilja nije samo reproduktivna, već i produktivna moć, jer ona sintetizuje pojave prema zakonima razuma. Ovo pređsvijesno djelovanje uobrazilje glavni je faktor spoznajnog procesa, te je podloga, na kojoj razum od pređsvijesne zakonitosti pojavâ stvarâ svjesnu zakonitost ili kategorije (»čiste razumne pojmove«). Kategorije kao funkcije pripadaju nesvijesnom razumu ili uobrazilji, a kao pojmovi pripadaju svijesnom razumu.

(Nastavit će se.)

¹⁵ K. č. u. 121.

¹⁶ ib. 659.

¹⁷ ib. 124. — ib. 125 sq.

